

**PETŐFI SÁNDOR KÖLTEMÉNYEINEK TOVÁBB ÉLÉSE A BÁCSKAI
NÉPDALOKBAN**

**Válogatás a Népzenei Gyűjtemény
MTA-BTK Zenetudományi Intézet adatbázisából**

HEVERDLE PÉTERNÉ KÖNCSE KRISZTA

ABSTRACT

The poems of Sándor Petőfi that were lived on Bácska folk songs, select from hungarian folk song database: Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet. In my study I am trying to analyze the connection between the Hungarian poet, Sándor Petőfi's poetry, and the Hungarian folk songs, through the analysis of poems. In the study I worked with authentic recordings of folk songs from Bácska, which are valuable treasures of the Hungarian culture. It is still a question whether these melodies inspired Petőfi, however, the impact of folklore can be felt on his oeuvre. His poems were so popular even during his life time that anonymous folksong singers used them as lyrics of their own songs, thus, these poems lived in the memory of people as folk songs even in the 20th century.

BEVEZETÉS

Tanulmányom célja, hogy Petőfi Sándor néhány versének vizsgálatával illusztrálhassam a folklorizálódás folyamatát, vagyis hogy költészete miként talált utat a dalos kedvű néplélekhez. Petőfi Sándor és a magyar népzene kapcsolatát az alábbi

idézet világítja meg: „Nagy dereglyén visszaindultunk Pestre. Ez alkalmatosság nagyon olcsó utazási mód volt ugyan, de nagyon is unalmas, mert a hajót az ár ellenében emberek vontatták, s így utunk soká tartott. Mind amellet az éj egy részét, legények és egy pár szolgálatba menő lány által rakott tűz körül elég vidáman töltöttük. Ennek egyike csinos paraszt leány és jó dallos volt, kit Petőfi egy pár népdalára tanított be.”¹

Az Orlay Somától származó – kétségkívül egyedinek mondható – idézet indított arra, hogy tanulmányomban Petőfi költészetének népdalokkal rokon kapcsolatára összpontosítsak. Olyan népdalokat vizsgállok, melyeket a Délvidéken gyűjtöttek, és feltehetően Petőfi költeményei voltak az ihletői. A fent idézett jelenet azért is mondható különlegesnek, mert kevés olyan visszaemlékezés maradt fenn, mely azt bizonyítaná, hogy Petőfi Sándor költeményeinek egy részét éneklésre szánta volna. Ugyanakkor Jókai Mór *Írói arcképek* című művében azt írja, hogy Petőfi egyáltalán nem tudott énekelni:

„Ő {Petőfi} mindig drámában szeretett volna játszani, a rendező pedig a népszínműveket kegyelte, s azt akarta, hogy Petőfi is énekeljen, természetesen a kórusban. Az pedig rettenetes volt, mikor Petőfi énekelt. Aki ő tőle hallotta azt, hogy »Három alma meg egy fél«, annak nem kellett többet abból az almából egy gerezd sem. Semmi érzéke nem volt a dalhoz, az operát úgy gyűlölte, hogy soha egy dalmű előadásán nem volt, s később is csak olyankor fogott a dalláshoz, amikor azt akarta, hogy szobatársa menjen el már hazulról. Márpedig Almásy úr nézete szerint a színésznek énekelni is kell, annál fogva Petőfit minden délelőtt odaállították a karba, s hogy jobban a fülébe menjen a nóta, Almásy (egyúttal a karmester is) odaállt melléje a hegedűvel, úgy mortifikálta órahosszant a betanítással. »Dejszen fűrészelhet az úr az én fülembe azzal a nyirettyűvel! – mondá Petőfi: azért én mégsem tanulom azt meg!« Emiatti gyűlölete kiterjedt Németire is; aki népszínmű-énekes volt s a közönségnek jobban tetszett, mint ő. »Azt az embert én egyszer megölöm!« mondá nekem több ízben, úgy hogy én azt hittem Németiről, hogy az maga Claude Frollo; – pedig a legjámborabb ember volt a világon.”²

A két jeles kortárs közül kinek adjunk akkor igazat? Ezt már sohasem deríthetjük ki. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy Petőfi költeményei rendkívül népszerűek voltak, ezért azt sokkal természetesebbnek tartjuk, hogy Petőfi verseit később megzenésítették, de hogy ő már eleve éneklésre szánta volna jó pár versét, azt kurióznak tekinthetnénk. Ugyanakkor, ha a költőtársak levelezéseit, önvallomásait elolvassuk, kitűnik, hogy egy alkotáslélektani mozzanatról van szó, a szöveg és a dallam tökéletes szimbiózisáról. Már Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc is írt olyan verseket, melyek valójában dalok.³

Tudjuk, hogy Petőfi jó barátja, Arany János költeményei között is találunk zenei fogantatásúakat. Ezt bizonyítja a költő Szemere Pálhoz írt levele:

„Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek (sic!) dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgy, hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva, épen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a felvett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt.”⁴

Ismeretes az az életrajzi adat, mely szerint Arany János több olyan dalt írt, melyeket saját maga kísért gitárral. Talán Bartalus Istvánnal – aki a magyar népzenei és zenetörténeti kutatások elindítója volt – kötött barátsága indította arra, hogy a Bartalus által 1873-tól kezdve kiadott hétkötetes, *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* című, 919 dalt tartalmazó munka után ő maga is készítsen 1874-ben egy népdalgűjteményt. E gondolat jegyében – hangjegyekkel is lejegyzett – kéziratot⁵ állított össze azokból a népdalokból, melyeket ismert. Azaz nem extenzív – a klasszikus értelemben vett – népdalgűjtő munkára kell gondolnunk, hanem arra a belső gondolati tevékenységre, amellyel az általa ismert, benne élő dalokat lejegyezte. Ennek a kötetnek a 33. dallama a „Zsíroskenyér szalonna” kezdetű népdal, amelyhez megjegyzésként odairja Arany, hogy „Lásd ebből: Fiúk az Isten áldjon meg”, amely viszont már Petőfi *Részegség a hazáért* című versének kezdősora.⁶ Ez a megjegyzés nemcsak zenetörténetileg érdekes, hanem poétikai tanulságokat is hordoz: a két költő lírai horizontja hasonlóságának apró bizonyítéka, vagyis hogy Arany és Petőfi költészetének gondolatisága mennyire hasonló elképzelések mentén halad.

1. ábra: Arany János népdalgűjteménye – Zsíroskenyér szalonna⁷

Ha további kapcsolódási pontokat keresünk Arany költészete és annak zeneisége között, akkor még az alábbiakról is beszámolhatunk.

Arany János énektanára a Debreceni Református Kollégiumban Zákány József volt, aki elvárta a kántus tagjaitól, hogy az újonnan tanult dallamokra saját magyar nyelvű szöveget írjanak. Talán ez lehetett az elindítója annak a folyamatnak, melyről fentebb írtunk. Tudomásunk van arról is, hogy 1836-ban Debrecenben a Fán-csy Lajos és László József igazgatása alatt működő szintársulathoz szegődött, ahol színésztársait ő tanította be az énekes szerepekre, később pedig a nagyszalontai kántust a debreceni szintjére fejlesztette.⁸

Az 1830-as években jelentek meg az első népdalgyűjtemények, ezeknek a törekvéseknek az egyik ösztönzője a Magyar Tudós Társaság volt, mely felhívást tett közzé, hogy küldjenek számukra népdalokat. A Magyar Tudós Társaság mellett a magyar népi hagyományok összegyűjtésének aktív támogatójává vált hazánk másik kulturális „csúcsszerve”, az 1836. november 1-jén alakult Kisfaludy Társaság. Az ez irányú munkát pályatételek kitűzésével, anyagi ösztönzéssel serkentette. Ennek a nagy népi-nemzeti összefogást igénylő tevékenységnek az eszmei, ideológiai alapjait Erdélyi János rakta le, akit a Társaság tagsága titoknokká (titkárrá) választott. Korszaknyitó előadásában 1842. november 30-án *A nép költészetéről* (sic!) címmel a magyar népi hagyományok összegyűjtésének rendszeres, tervszerű módon megvalósítandó céljairól fejtette ki véleményét.⁹ A Magyar Tudós Társaságnak beküldött népdalanyag válogatási feladatait pedig Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc vállalta. Eredetileg kétféle nyomtatvány jelent volna meg: csak szövegek a nép számára kis füzetek formájában, valamint hangjegyekkel ellátva a művelt réteg számára. A beküldött mintegy ezer dallamból azonban nem készültek el a kiadásra szánt kötetek, és később már csupán hatvan maradt fenn. Ezek közül is a legtöbbet csak szöveggel adták ki (1846-ban Erdélyi János: *Magyar Népdalok és Mondák* címmel). Kodály Zoltán egy árverésen talált rá ezekre a népdalokra, köztük a Mindszenty Dániel kassai és Udvardy Cserna János zámolyi gyűjtőtől származókra. A kötet előszavában így ír a népdalokról Mindszenty:

„A népdalok leghívebben festik a nemzet belső életét, gondolatjait, s miveltségét; ezek tartják-fel a nemzeti szellemet, s eredetes tulajdonokat, és gyakran kútfejei a honi történeteknek. Ezekben az édes-lágy érzelemnek piperétlen szavait maga a természet az alsó osztályi együgyű fiainak sugallani szokta, s ha ugyan azon anyatermesztet legpompásb színeket, változatokat, s tüneményeket csillagunk növényeiben s állatiban tud szemeinknek mutatni: nem mondhatjuk e hogy az indulatok alacsony ömlengése a népdalokban szinte az ő mivé, s leghívebb tolmácsa azok lelki mozdulatinak, kiknek ajkaikról felénk zengedeznek?”¹⁰

Petőfi Sándor maga is beküldött kilenc „néptől hallott dalt” Erdélyi János készülő gyűjteményébe.¹¹ Ezek a következők voltak: *Nem bánom, hogy parasztnak születtem;*

Nem anyától lettél; Be szépen szól a klarinét; Rongyos csárda, nincs teteje; Érik, érik a cseresznye; Azért minden úgy vigyázzon az ideén; Káka tövén költ a ruca; Szederinda hajtás; Ha érzem a fergetegnek erejét.

A legutolsó dal kivételével minden felsorolt népdal – felénekelve – meghallgatható a Zenetudományi Intézet hangtárában. Ezek közül kettő olyat ismerünk (*Nem bánom, hogy parasztnak születtem; Érik érik a cseresznye*), melyekből Bács-Bodrog megyében (Nagybaracska és Dávod) is találtak adatközlőt. A többi – Petőfi által népdalnak gondolt – dalt többségében korabeli színművek betétdalaként rögzítették a tudományos munkatársak, tehát nem valódi népdalokat küldött el Petőfi, hanem műdalokat. Az, hogy ő mégis népdaloknak gondolta ezeket, nem meglepő, hiszen – ahogy majd látni fogjuk – az ő versei is hasonló utat jártak be: a legnépszerűbbek népdalokká váltak. Vagyis sokszor az adtaközlő sem tudja, hogy valójában Petőfi költeményeit idézi. Kerényi Ferenc a *Petőfi élete és költészete*¹² című, több új szempontot felvető monográfiájának *Népköltészet, közköltészet, folklorizálódás* című alfejezetében néhány konkrét példán keresztül, filológiaiilag is bizonyítja ennek a folyamatnak a megvalósulását, kiemelve egyes fázisait.

Petőfitől – ahogy láttuk az írást indító anekdotában – nem állt távol, hogy költeményeit országszerte népszerűsítse. 1848. december 8-án Debrecenből küld egy levelet a „Tisztelt Képviselőháznak”, melyhez csatolja *Csatadalát*, hogy a katonai táborokban lelkesítse a honvédeket:

„Képviselő polgárok! Milyen nagy fontosságú lehet egy kis költemény, bizonyítja egy francia tábornok levele, ki azt írta a Conventnek, hogy vagy küldjenek neki tete-mes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a Marseillaise-ből. - Ha elég buzditónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, amennyit szükségesnek fognak látni, s küldjék szét országszerte a magyar táborba. Részemről igen ohajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadi pályáról személyemet, legalább lélekben azalatt is részt vegyek nemzetem harcaiban. [Következik a Csatadal]”¹³ Közlöny, 1848. december 20.”

Orlay Somának – Petőfiről írott visszaemlékezéseiben – arról is tudomása van, hogy a költő zongorázni is tudott, sőt egy alkalommal elszökött a katonaságtól, hogy Liszt Ferenc zongorajátékát hallhassa Sopronban 1840. február 18-án¹⁴:

„Liszt Ferenc ez év telén mesteri játékával diadalt aratva járta be hazánkat, s jótékony célokra fejedelmi áldozatokat osztott. Mint szülővidéke fővárosát, Sopront is meglátogatta s itt is hangversenyt adott. Híre az egész várost izgatottságba hozta s értő és nemértő közönség tolongott őt meghallgatni. Petőfi nem maradhatott ki a hangversenyből, de szigorú kapitányától az éjjeli kimaradásra engedélyt kapni nem remélt. Hogy tehát a tilalom őt a remélt élvezettől meg ne fossza, bejelentés nélkül, az én polgári öltözetemben hallgatta végig a mester játékát. Természetes, hogy e kihágást szigorú büntetés követte, de ily ritka élvezet árán ő azt megadással tűrte.”¹⁵

Petőfi zongorajátékát többször is említi Orlay, mivel állítása szerint a költő minden nap leült a zongorához.¹⁶

„{Petőfi} jól beszél németül, a latin classicusokat úgy érti mint a magyar írókat, csinosan rajzol, írása kitűnő szép, zongoráz egy keveset és verseket is csinál.”¹⁷

VÁLOGATÁS PETŐFI SÁNDOR VERSEIBŐL, MELYEK KÉSŐBB BÁCSKAI NÉPDALOKKÉNT FOLKLORIZÁLÓDTAK

Petőfi azon versei, melyeket a népies költészet ágába sorolunk, olyannyira közel állnak a magyar népdalokhoz, hogy az embernek az az érzése támad, az ihletet is ezekből merítette. „Mi egyéb a népdal, ha műköltő írja, mint helyzetdal, melyben a költő magát népi alaknak képzei; vagy genrekép, mely valamely népi typust daloltatással jellemez? Mindkét esetben oly költői tehetség működik, melyet Petőfi egész eddigi eredeti lyrájában mint legjellemzőbbet láttunk megnyilatkozni s melyet legrövidebben talán genre-tehetségnek mondhatnánk. Nem csuda tehát, ha oly nagy irodalmi múlt után, aminőre a népdal 1842-ben már visszatekinthetett, s oly körülmények között, mikor e műfajt már a kisebb tehetségek is divatszerűleg művelték, a genre-tehetsége folytán arra leghivatottabb, sőt minden korábbi magyar költőnél hivatottabb Petőfi is beáll a népdal irodalmi újjászülei közé s nem csuda, ha e téren minden elődjét szinte egy csapásra túlszárnyalja.”¹⁸

A népdalgyűjtés – úgy tűnik – ebben az időben sokak számára kiemelt jelentőséggel bírt. A Petőfiről szóló szakirodalom is ismeri Neumann Károly (1820–1890) fennmaradt daloskönyvét. Neumann Károly az aszódi gimnázium „titkos társaságának” – mely egyfajta önképzőkörként működött – vezére volt, és dalgyűjteményét 1837-ben kezdte el írni. Ebben 70 műdal szerepel Vörösmartytól, Csokonaitól, Bajza Józseftől, Kisfaludy Károlytól, valamint több magyar népdal is megtalálható benne.¹⁹

Írásomban kilenc olyan Petőfi-költeményt ismertetek, melyek később népdalokként is feltűntek a Délvidéken, és még a XX. századi nagy népdalgyűjtések időszakában is fennmaradtak az adatközlők emlékezetében. Ezek a felvételek a Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményében (továbbiakban: ZTI) is meghallgathatóak.²⁰ A felvételek többségét Kiss Lajos (1900–1982) zombori születésű népzenekutató gyűjtötte, aki előbb a helyi zeneiskolának, majd később az újvidéki zenekonzervatóriumnak volt az igazgatója. 1936 és 1972 között mintegy 20 000 dallamot jegyzett le, többségüket Bács-Bodrog vármegyében.

A fent megfogalmazott vizsgálati szempontokat érvényesítve a továbbiakban elsősorban a zombori gyűjtés eredményeire lennék elemző figyelemmel. Tenném ezt azért is, mert a délvidéki gyűjtésanyag jelentős része innen származik.

Zombor 1749-től határőrvidékből szabad királyi várossá lett, majd később Bács-Bodrog vármegye székvárosává vált. Népessége 1844-ben kb. 22 000 fő volt.

Nemzetiségi viszonyai hűen tükrözik az ország effajta mutatóit: szerbek, németek, bunyevácok és magyarok lakták. A vallási megoszlás szintén az akkori helyzetre jellemzően alakult: római katolikusok, reformátusok, evangélikusok, keleti ortodoxok és zsidók laktak együtt. A '48-as szabadságharc alatt a délvidéki lázadások hatására a magyarok és szerbek között már sűrlődások történtek; az aradi tizenhármak között ott volt a város szülötte, Schweidel József tábornok. A kataklizmák után a helyi Magyar Olvasó-Kör maradt az ellenállás színhelye, majd 1905-től a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság gyűjtötte egybe a helyi szellemi élet meghatározó alakjait. A sorsfordító trianoni döntés után az itt élők tudatában értőn tovább élt Petőfi Sándor népköltéseinek varázslatos egyszerűsége, amivel meghódították és örökre fogva tartották az itt élők szívét.

Első példám Petőfi Sándor *Ereszkedik le a felhő* című verse, melyből 12 népdalváltozatot rögzítettek, többségüket az 1960-as években: Budapesten, Heves és Nógrád megyében, valamint Balatonfüreden, Zólyomban és Zomborban.

*Ereszkedik le a felhő,
Hull a fára őszi eső,
Hull a fának a levele,
Mégis szól a fülemile.*

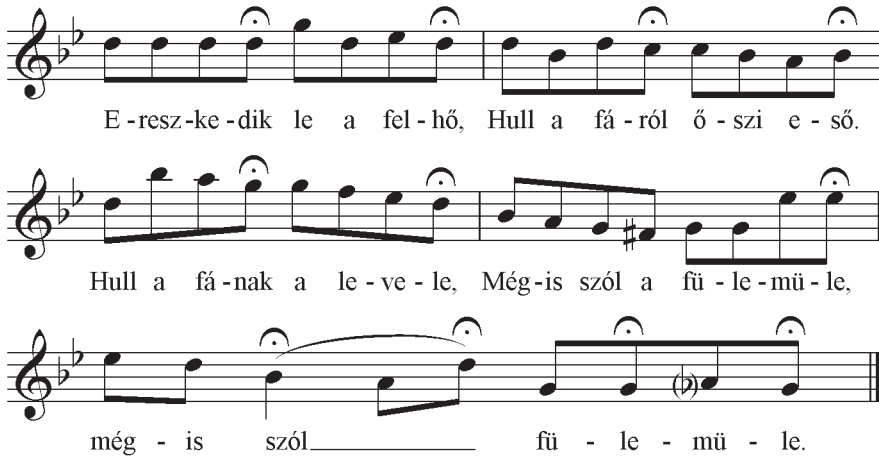
*Az óra jó későre jár.
Barna kislyány, alszol-e már?
Hallod-e a fülemilét,
Fülemile bús énekét?*

*Záporeső csak úgy szakad,
Fülemile csak dalolgat.
Aki bús dalát hallgatja
Megesik a szíve rajta.*

*Barna kislyány, ha nem alszol,
Hallgasd, mit e madár dalol;
E madár az én szerelmem,
Az én elsohajtott lelkem!*

Cseke, 1846.²¹

A zombori (Bács-Bodrog vármegye) előadó a Petőfi-vers minden versszakát – szövegváltoztatások nélkül (egyetlen szó eltéréssel) – énekli az 1968-ban rögzített felvételen. A vers nyolc szótagos, ütemhangsúlyos, magyaros verselésű, ami közel áll a magyar népdalok régi stílusú rétegéhez. Az adatközlő előadásmódja parlando – rubato (elbeszélve, szabadon), mivel négy szótagonként elidőz a hangokon. Egy zenei szófestésre is felhívom a figyelmet, ugyanis amikor a fák lehulló leveléről szól a dal, egy magasba felnyúló – népdaloknál szokatlanul nagy – ugrás után lefelé csordogálnak a hangok, majd a fülemüle éneke ismét visszarepít minket a magasba.

2. ábra: Ereszkedik le a felhő²²

Petőfi *Kis furulyám szomorúfűz ága* című versében a lírai én furulyaszóval siratja halott kedvesét. Ez a népdal halott virrasztó énekké lett Széken (Erdély). A halott virrasztó énekeket a rokonság és a fizetett siratóasszonyok több napon át énekelték az otthon felravatalozott halott mellett a temetése napjáig. Az ének tempója rendkívül lassú, a siratóknál megszokott magas hangindításokból csordulnak alá a zenei hangok, ereszkedő dallamvezetéssel.

Most azonban egy zombori (Bács-Bodrog vármegye) változatot közlök, mely ellentétben áll az erdélyi halottvirrasztó énekkel, mivel a dal karaktere inkább tán-cos: minden sorvéget egy szinkópa ritmus zár, és eltűnik az ereszkedő dallamveze-tés is. Az énekes csak az első versszakhoz használja fel Petőfi szövegét, a második már saját hozzáátétel.

Petőfi verse:

Kis furulyám szomorúfűz ága,
 Temetőben szomorkodik fája;
 Ott metszettem azt egy sírhalomról,
 Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Ott hunytál le, kedves szép csillagom!
 Ragyogásod többé nem láthatom.
 Hogyne volna hát sötét világom!
 Hogy volna hát élni kívánságom!

Hazaballag nyájam estefelé,
 Én ballagok a temető felé,
 Kél a holdnak halovány orcája,
 Kél furulyám epedő nótája.

Addig epeszt a bánat engemet,
 Addig-addig nyögöm keservemet:
 Míg egyszer a hanggal egyetemben
 Lelkem is a másvilágba reppen.

A népdal:

Kis furulyám szomorúfűz ága,
 Temetőben szomorkodik fája;
 Ott metszettem én egy sírhalomról,
 Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Mint furulyám szomorú a szívem,
 alig találok a földön helyem
 Búsulok keservesen sírok is,
 Mert galambom elhagyott a hamis.

Diószeg, 1843.

Kis fu - ru - lyám szo - mo - rú - fűz á - ga,
 Te - me - tő - ben szo - mor - ko - dik fá - ja.
 Ott met - szet - tem azt egy sír - ha - lom - ról,
 Nem cso - da, hogy oly si - ral - ma - san szól.

3. ábra: Kis furulyám szomorúfűz ága²³

A *Hegyen ülök* kezdetű Petőfi-vers elsősorban hangszeres népzeneként – széki lassúként – élt tovább, vált népszerűvé a népzénészek körében.

Petőfi verse így szól:

*Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.
Lenn a völgyben lassu patak tévedez,
Az én fáradt életemnek képe ez.*

*Tarka madár nem füttyörész az ágon,
Sárgapiros levél csörög a fákon,
Innen-onnan lehull a fák levele...
Bárcsak én is lehullanék övele!*

*Elfárasztott engemet a szenvedés.
Be sok bűm volt, örömem meg be kevés!
Bánatomból egy nagy árvíz lehetne,
Örömem kis sziget lenne csak benne.*

*Holtom után vajjon mi lesz belőlem?
Vadfa lenni szeretnék az erdőben;
Ott lenne az én számomra jó tanya,
Egész világ engem ott nem bántana.*

*Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél,
Közelget az időjárás ősz felé;
Összel szép csak a természet énnekem,
A haldokló természetet szeretem.*

*Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem;
Elégetném ezt az egész világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.*

Pest, 1845.

A 39 népzenei felvételtől azonban írásomban nem ezeket a hangszeres darabokat, hanem egy népdalt hasonlítok össze a verssel. A népdal kupolás szerkezetű, mivel a középső sorokban magasabban jár a dallam, az utolsó sor pedig visszautal a kezdésre.

A Gombosról (Bács-Bodrog vármegye, Apatini járás) származó népdalénekes csak az utolsó versszakot használja fel, annak is csak az első két sorát:

De sze - ret-nék, sej, haj, cser-fa len-ni er-dő - ben,

Ha va - la - ki tü-zet rak - na be - lő - lem!

Mert a cser - fa kék láng - gal ég, füst nél - kül,

Meg-é - lek én, sej, haj, ba-bám, te-ná - lad nél - kül!

4. ábra: De szeretnék sej, haj²⁴

A soron következő vers akár egy népballada is lehetne, és nem véletlen, hogy ezt állítom, ugyanis a népdalként is fellelhető szövegváltozatokban egy betyártörténet bontakozik ki úgy, hogy az eredeti Petőfi-vershez további szakaszok íródtak.

A Petőfi-vers így hangzik:

Fürdik a holdvilág az ég tengerében,
Méláz a haramja erdő közepében:
Sűrű a fűvön az éj harmatozása,
De sűrűbb két szeme könnyének hullása.

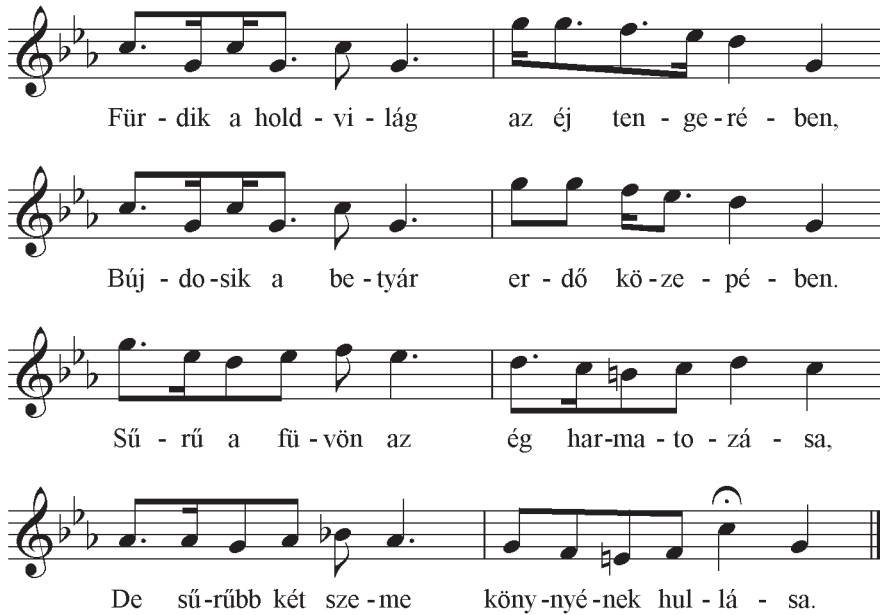
Elhagytam házaдат, földönfutó lettem,
Rablók, fosztogatók közé keveredtem;
Most is köztiük élek magam szégyenére,
Ártatlan útasok nagy veszedelmére.

Baltája nyelére támaszkodva mondja:
„Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra!
Édesanyám, mindig javamat akartad;
Édesanyám, mért nem fogadtam szavadat?

Elmennék én haza, itt hagynám ezeket,
Örömet itt hagynám, de most már nem lehet:
Édesanyám meghalt... kis házunk azóta
Régen összeroskadott... s áll az akasztófa.

Pest, 1844.

A Zomborban (Bács-Bodrog vármegye) rögzített felvételen azonban nincsenek betoldások a történetben, a harmadik versszak kihagyásával éri el a drámai csúcspontot. Zeneileg az első két sor és az utolsó két sor dallama ugyanaz, régies hangsort (fríg) használ. A dallam ezen változatát ugyanakkor nem tekinthetjük népdalnak, mivel ismerjük a szerzőjét: Bognár Ignácról (1810–1883), a Pesti Nemzeti Színház tenoristájáról van szó.

Für - dik a hold - vi - lág az éj ten - ge - ré - ben,

Búj - do - sik a be - tyár er - dő kö - ze - pé - ben.

Sű - rű a fű - vön az ég har - ma - to - zá - sa,

De sű - rűbb két sze - me köny - nyé - nek hul - lá - sa.

5. ábra: Fürdik a holdvilág²⁵

Ugyanő a szerzője annak a Petőfi-versre írt dallamnak is, mely a költő *Távolból* című versére íródott.

Kis lak áll a nagy Duna mentében;
Oh mi drága e lakocska nékem!
Könnyben úszik két szemem pillája,
Valahányszor emlékszem reája.

Bár maradtam volna benne végig!
De az embert vágyai vezérlik;
Vágyaimnak sólyomszárnya támadt,
S odahagytam őslakom s anyámat.

Kínok égtek a szülőkebelben,
Hogy bucsúmnak csókját ráleheltem;
S kínja lángi el nem aluvának
Jéggyöngyétől szeme harmatának.

Mint ölelt át reszkető karával!
Mint marasztott esdeklő szavával!
Oh, ha akkor látok a világba:
Nem marasztott volna tán hiába.

Szép reményink hajnalcsillagánál
A jövődő tündérkert gyanánt áll,
S csak midőn a tömkelegbe lépünk,
Venni észre gyászos tévedésünk.

...Szép hazámba ismerősök mennek;
Jó anyámnak tőlök mit izenjek?
Szóljatok be, földiek, ha léssen
Útazástok háza közelében.

Engem is hogy csillogó reményem
Biztatott csak, minek elbeszélnem?
S hogy mióta járom a világot,
Bolygó lábam száz tövisre hágott.

Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse - -
Ah, ha tudná, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szíve szegénynek!

Pozsony, 1843.

A zombori (Bács-Bodrog vármegye) adatközlő csak két versszakot énekel, és elmeséli a felvételen, hogy ezt az éneket hitoktatójától tanulta, aki harmóniumon kísérte magát. A dallamon érződik Bognár Ignác színpadi múltja, mivel az erősen emlékeztet minket W. A. Mozart *Varázsfuvola* című operájából Tamino képáriájára: a mesterkéltnagy ugrással való nyitás után a második sor megismétlődik egy hanggal lejjebb is.

Kis lak áll a nagy Du - na men - té - ben,

Ó, mi drá - ga e la - kocs - ka né - kem.

Könny-ben ú - szik két sze-mem pil - lá - ja,

Va - la - hány-szor em - lék-szem re - á - ja.

6. ábra: Kis lak áll a nagy Duna mentében²⁶

Petőfi Sándor *Hortobágyi kocsmárosné* című verse a kocsmai hangulat felszabdultságát tükrözi könnyed, játékos soraival: a részeg udvarlás és borízű hasonlatok közepette találjuk a lírai ént, aki éppen a kocsmárosnét igyekszik szerelemre bírni.

*Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom;
Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debrecentől Hortobágyig szomjaztam.*

*Szilaj nótát fütyörésznek a szelek,
Lelkem, testem majd megveszi a hideg:
Tekintsen rám, kocsmárosné violám!
Fölmelegszem kökényszeme sugarán.*

*Kocsmárosné, hej hol termett a bora?
Savanyú, mint az éretlen vadalma.
Csókolja meg az ajkamat szaporán,
Édes a csók, megédesül tőle szám.*

*Szép menyecske, savanyú bor, édes csók
Az én lábam idestova tántorog;
Öleljen meg, kocsmárosné édesem!
Ne várja, míg itt hosszában elesem.*

*Ej galambom, milyen puha a keble!
Hadd nyugodjam csak egy kicsit fölötte;
Úgyis kemény ágyam lesz az éjszaka,
Messze lakom, nem érek még ma haza.*

Hortobágy, 1842.

A népszerűvé vált bordalból kilenc felvételtől van tudomásunk. Ezek közül a Moholon (Bács-Bodrog vármegye, Zentai járás) rögzített felvételen az 1., 2., 4. versszakot éneklik egy-két szövegmódosítással. A dallam régies – dallamos moll és fríg zárlat – fordulatokkal teli. A második sor felszólító hangneme egyúttal a dallamhangok legmagasabb pontja is.

Hor-to - bá-gyi kocs-má - ros-né, an - gya - lom!

Te-gyen i - de egy ü - veg bort, hadd i - szom!

Hor-to - bágy-tól nagy Deb - re - cen mesz - sze van,

Deb-re - cen-től Hor - to - bá - gyig szom-jaz - tam.

7. ábra: Hortobágyi kocsmárosné²⁷

Ebből a dalból további két másik változatot is közlök, melyek Gombosról (Bács-Bodrog vármegye, Apatini járás) valók. Ismét érdekes megfigyelni, hogyan csúcsosodnak ki a szöveg- és dallamváltozatok az utolsó sorban. Az első variánsban inkább az új stílusú népdalok visszatérő szerkezete figyelhető meg, ebben a dal szövege kijelentő módon van. A második variáns a felfokozott lelkiállapot és a felszólító mód miatt kiugró hangokat használ.

Kocs-má-ros-né, szép csár-dás-né de sa-va-nyú a bo - ra.

O-lyan, mint a, o-lyan, mint a va-ló - sá-gös vad-al - ma.

Kocs - má - ros - né, cuk - roz - za meg a bo - rát,

Még az éj-jel, még az éj-jel el - sze-re-tem a lá - nyát.

8. ábra: Kocsmárosné – Gombosról 1. variáns²⁸

Kocs-má-ros-né, szép csár-dás-né de sa-va-nyú a bo - ra.

O-lyan, mint a, o-lyan, mint a va-ló - sá-gös vad-al - ma.

Kocs - má - ros - né, cuk - roz - za meg a bo - rát,

Ad - ja né-kem fe-le - sé-gül a leg-szeb-bik le - á - nyát.

9. ábra: Kocsmárosné – Gombosról, 2. variáns²⁹

Petőfi *Alku* című verse a legnépszerűbbek közé tartozik. Ennek oka lehet az is, hogy Petőfi ezen verse a *Regélő - Pesti Divatlap*ban is megjelent még ugyanabban az évben, amikor Petőfi ezt írta, tehát 1845-ben.³⁰ Ebben az évben egyébként Erdélyi János volt a lap szerkesztője, és ugyanezen folyóirat márciusi számában jelentette meg Petőfi Sándor elbeszélő költeményét, a *János vitézt*. Az *Alku* című vers népszerűségét igazolja a népzenei változatok bősége, mivel ebből 82 variánst őriznek a hangfelvételek, ezek között is bőven található népi hangszeres zene. A Zomborból (Bács-Bodrog megye) való felvételen ismét találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy az előadó kiegészíti a verset további két versszakkal. Így az ének jelentéstartalma még drámaibbá válik. A dallam kupolás szerkezetű, a második sor egy kvinttel feljebb szól. Petőfi Sándornak ezt a verset egyébként még Egressy Béni is megzenésítette, és belekerült Szigeti József (1822–1902) *Szép juhász* című népszínművébe is, így még ismertebbé vált.

Petőfi verse:

*Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény;
Megveszem a szegénységet tőled,
De ráadásul add a szeretődöt.*

*„Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még százennyi lenne borravaló,
S idádnák a világot rádásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!”*

Szalkszentmárton, 1845.

Népdalénekes hozzátoldásai:

*Hogyha tudnám hol lehetsz angyalom
Elküldeném utánad sóhajom
Elküldeném, hadd tudja meg tőlem
Hallok-e még egy jó hírt felőled.*

*Átrepülnék a Tiszán a Dunán
Ciprus erdő, tarlón s a vad pusztán
Szárnyaimmal vissza röpténelek
Nélküled én úgy sem soká élek.*

Ju - hász - le - gény, sze - gény ju - hász - le - gény,

Te - le kéz - zel ez a kö - vér er - szény.

"Meg - ve - szem a sze - gény - sé - get tő - led,

Rá - a - dá - sul add a sze - re - tő - det!"

10. ábra: Juhász legény – Zomborból³¹

A másik felvétel Mokrinból (Zenta melletti település) való. Talán érdekes lehet annak bemutatása, miként jelennek meg a népdalok variánsai a néphagyományban. Ha összevetjük a két kottát, láthatjuk a dallam- és szövegbeli különbségeket. A szövegben minimális változtatásokat láthatunk, a dallamokban hasonlóak a záratok és a dallamjárások, dallamívek.

11. ábra: Juhász legény – Mokrinból³²

A *Befordultam a konyhára* című versből is ismerünk több énekelt változatot, azonban ezek mindegyikén érződik a műdalok és a német zenekultúra hatása, vagyis: dúr hangsor, hármashangzat-felbontások, szekvenciák használata. Közismert zenéjét egyes források szerint Szabadi Frank Ignác (1825–1897), a szabadságharc egyik hadnagya szerezte *Laura-csárdás* címen 1856-ban. Most ismét egy zombori (Bács-Bodrog vármegye) változatot közlünk.

*Befordúltam a konyhára,
 Rágyujtottam a pipára...
 Azaz rágyujtottam volna,
 Hogyha már nem égett volna.*

*A pipám javában égett,
 Nem is mentem én a végett!
 Azért mentem, mert megláttam,
 Hogy odabenn szép leány van.*

*Tüzet rakott eszemadta,
 Lobogott is, amint rakta;
 Jaj de hát még szeme párja,
 Annak volt ám nagy a lángja!*

*Én beléptem, ő rámnézett,
 Aligha meg nem ígézett!
 Égő pipám kialudott,
 Alvó szívem meggyúladott.*

Pest, 1843.

Be - für - dul - tam a kony - há - ba, Rá - gyúj - tot - tam a pi - pá - ra.

Az - az rá - gyúj - tot - tam vol - na, Hogy - ha már nem é - gett vol - na.

A pi - pá - m ja - vá - ban é - gett, Nem is men - tem, nem is men - tem én a - vé - gett.

A - zért men - tem, mert meg - lát - tam, Hogy o - da - bent szép le - ány van.

12. ábra: Befordultam a konyhára³³

Petőfi Sándor *Megy a juhász a számáron* című, az életképek közé sorolható versét mindenki ismeri. Ha ennek a költeménynek a folklorizációs útját megfigyeljük, azt a sajnálatos tényt állapíthatjuk meg, hogy minél népszerűbb egy vers, annál többen vállalkoznak arra, hogy dallamot költenek rá. Így a szájhagyomány útján terjedő változatokból mindig a legfrissebbekre akadnak a gyűjtők, ami által a dal elveszíti eredeti népzenei értékét. Ez a dallam is a műzene stílusjegyeit hordozza magán: magasabb kezdőhangról – szekvencia-szerűen – megismétli az első sor indulását, majd variánssá változtatja magát. A közölt változat Zomborból (Bács-Bodrog vármegye) való.

*Megy a juhász számáron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.*

*Gyepes hanton furulyált,
Legelészett nyája.
Egyszer csak azt hallja, hogy
Haldoklik babája.*

*Fölpattan a számárra,
Hazafelé vágta;
De már későn érkezett,
Csak holttestet láthat.*

*Elkeseredésében
Mi telhetett tőle?
Nagyot ütött botjával
A számár fejére.*

Kúnszentmiklós, 1844.

12. ábra: *Megy a juhász a számaron*³⁴

ÖSSZEGZÉS

Összegzőképpen elmondható, hogy a Petőfi Sándor költői munkásságát kísérő „epitheton ornans”, a „népköltő” elsősorban az általam is szemrevételezett 1842–45-ös esztendőök verstermése alapján formálódott ki a köztudatban. Ennek hathatós segítő eszköze volt a tanulmányom központi gondolatát adó tény: költeményeinek jó része népdallá vált. Tanulmányomban csak válogatást adtam a bácskai gyűjtések eredményeiből, de ez is megmutatta, milyen gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre, hogy a helyi értékeket, az anonim dalköltők nemes munkáját ismertethessük. Most, a költő születésének 200. évfordulóján, élénk idézve testi valóját, értékelve költői teljesítményét, méltatva a lírájából kisarjadó népdalokat, érzékeljük: helye a magyar nemzeti pantheonban megkérdőjelezhetetlen, szilárd alapokon áll.

JEGYZETEK

- 1 Orlay Soma: *Adatok Petőfi életéhez II.* In: Budapesti Szemle, XIX. kötet (1879) 37–38. sz. 349.
- 2 Jókai Mór: *Frói arcképek. Petőfi és ellenségei.* <https://mek.oszk.hu/00700/00793/html/jokai26.htm> (utolsó megtekintés: 2023. április 23.)
- 3 Költőink verseinek dalként való megjelenéseivel Csörsz Rumen István foglalkozott több cikkében.
- 4 Arany János *hátrahagyott iratai és levelezése IV. kötet.* Budapest, 1889. 149.
- 5 Arany János *népdalgyűjteménye.* Szerk.: Szabolcsi Bence. Közzéteszi: Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János.* Pozsony, 2015.
- 10 Kodály Zoltán: *Magyar zenei folklór 110 év előtt.* In: Magyarágtudomány folyóirat, 1943. 3–4. sz. 74.
- 11 Terbe Lajos: *Petőfi és a nép. Mit vett át Petőfi a néptől? Mit vett át a nép Petőfittől?* Budapest, 1930. 43.
- 12 Kerényi Ferenc: *Petőfi élete és költészete.* Budapest, 2022.
- 13 *Petőfi levele a Képviselőházhoz.* In: Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szerk.: Martinkó András. <https://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. április 23.)
- 14 Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete.* Budapest, 2008. 62. (a továbbiakban: Kerényi 2008.)
- 15 Orlay Soma: *Adatok Petőfi életéhez I.* In: Budapesti Szemle (1879) XIX. kötet 37–38. sz. 10. (a továbbiakban: Orlay 1879.)
- 16 Petőfi 1839-ben az ostffyasszonyfai vakációja alatt is zongorázott. Erről bővebben lásd: Kerényi 2008.
- 17 Orlay 1879. 1–19.
- 18 Horváth János: *Petőfi Sándor.* <https://magyarirodalom.elte.hu/sulinet/igyo/setup/portrek/petofi/horvath.htm> (utolsó megtekintés: 2023. május 1.)
- 19 Kiss József – Irányi István: *Petőfi aszódai és selmeci iskolatársának daloskönyve.* In: Irodalomtörténeti Közlemények, 77. évf. (1973) 1. füzet. 99.
- 20 A Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményének adatbázisa, amely ezen a linken érhető el: <https://zti.hungaricana.hu/hu/>
- 21 Az idézett Petőfi-versek az alábbi kötetből vannak: *Petőfi Sándor összes költeményei.* Budapest, 2004.
- 22 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7010/?t=00%3A09%3A06#record-46860> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 23 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=312&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 24 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10553/?t=00%3A08%3A15#record-134259> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 25 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=224&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 26 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_07721-07740/?pg=180&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 27 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10753/?t=01%3A07%3A44#record-139891> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 28 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5894/?t=00%3A09%3A44#record-33132> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)

- 29 *Kocsmárosné, szép csárdásné.* In: Muskátli, 97 népdal. Szerk.: Deák-Bárdos György. Budapest, 1954. 72. A kottagrafika Sajó József munkája.
- 30 Pesti Divatlap, 39. sz. (1845. december 25.) 1319.
- 31 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5885/?t=00%3A12%3A04#record-32967> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 32 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_08649-08680/?pg=272&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 33 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=282&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 34 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_08035-08072/?pg=660&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)